

XITOIY TILIDA MUZEYSHUNOSLIK-ARXELOGIYAGA DOIR TERMINLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qarshiboyeva Adiba Sanjar qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

Ilmiy rahbar: Ziyamammedov Jasur

Email: adibaqarshiboyeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada biz muzeyshunoslik va arxeologik qurilmalar, muzeyshunoslik va arxeologiyaga doir terminlarining o'zaro o'xshash jihatlari, arxeologiyaga doir terminlarni semantik jihatdan tadqiq etishga, qaror qildik. Xitoy Arxeologik yodgorliklarining qismlari nomlanishi, ular bilan bog'liq terminlar arxeologik terminologiyaning lingvistik jihatlari o'rganish xalqaro arxeologik tushunchalarning Xitoy kontekstida qanday o'zgarishi, moslashuvi va semantik transformatsiyalarga uchrashi haqida muhim jihatlarni ochib berib, bevosita muzeyshunoslikka doir terminlarga ham qisqacha ma'lumot berib o'tamiz.

Kalit so'zlar: arxeologik yodgorlik, kelib chiqishi, moddiy yodgorlik, arxeologik joy, san'at asarlari, qadimgi zamon, narsa, madaniyat, o'yma san'ati, metall, toshlarga yozilgan yozuvlar, noyob rasmlar, kaligrafiya asarlari, tikuvchilik, matolar, haykallar, soatlar, yozish asboblari, klassik adabiyotlar.

汉语博物馆学和考古学术语的特点

注解: 在本文中，我们决定研究与博物馆学和考古设备相关的术语的语义、博物馆学和考古学之间的相似性以及考古学。我们将研究考古术语的语言方面、中国考古遗址的部分命名及其相关术语。我们将揭示国际考古概念如何在中国语境中变化、适应和发生语义转换的重要方面，并提供与博物馆学直接相关的术语的简要信息。

关键词：考古纪念碑、起源、物质纪念碑、考古遗址、艺术品、古代、事物、文化、雕刻、金属、石刻、珍贵绘画、书法、缝纫、织物、雕塑、手表、书写工具、古典文学。

Arxeologiya Xitoy muzeyshunosligining asosiy qismini tashkil etadi. Arxeologik yodgorliklarni qismlari nomlanishi, ular bilan bog'liq terminlar bevosita muzeyshunoslikka doir terminlarga ham kirib ketadi. Buni biz Pekin shahridagi 故宫Gùgōng saroyi misolida ko'rishimiz mumkin. 故宫Gùgōng saroyi ham muzey ham arxeologik yodgorlikdir. Shu sababli Xitoy muzeyshunosligi deganda arxeologiyani ham tushunamiz.

Arxeologiya fani Xitoyda uzoq tarixga ega bo'lib, uning terminologiyasi bir necha rivojlanish bosqichlarini o'tkazgan, an'anaviy xitoy usullaridan tortib, zamonaviy xalqaro standartlarga. Lingvistika nuqtai nazaridan arxeologiya terminologiyasi ilmiy leksikaning maxsus turini tashkil etadi, bu esa til va madaniy xususiyatlarni inobatga olib, diqqatli tahlilni talab qiladi. Ushbu maqolada biz Xitoy tilidagi arxeologik terminologiyaning asosiy xususiyatlarini hamda uni lingvistik jihatdan tahlil qilish yondashuvlarini 故宫Gùgōng saroyi misolida ko'rib chiqamiz.

故宫 Gùgōng saroyi arxeologik yodgorliklardan biridir. Xozirgi kunda 故宫 Gùgōng saroyi - Xitoyning eng yirik muzeyi va dunyoning eng ko'p tashrif buyuriladigan arxeologik yodgorligi hisoblanadi. 故宫 Gùgōng saroyiga har yili 10 milliondan ortiq tashrif buyuruvchilarni qabul qiladi. 故宫 Gùgōng saroyi faqat saroyning saqlanib qolgan ichki qismlari emas, balki bir milliondan ortiq eksponatlar ham namoyish etiladi. 故宫 Gùgōng saroyida eng qadimiy rangli keramika buyumlari, oltin, bronza va nefrit buyumlar, porselen, zargarlik buyumlari, o'yma san'ati, metall va toshlarga yozilgan yozuvlar, rangli pechene va laklar, noyob rasmlar va kaligrafiya asarlari, estamplar, tikuvchilik, matolar va boshqa hunarmandchilik buyumlari, haykallar, soatlar, yozish asboblari, klassik adabiyotlar saqlanadi.

Xitoy tilining asosiy xususiyati — bu iyerogliflar orqali fikr va ma'nolarni ifodalashdir. Har bir iyeroglif o'z ma'nosiga ega bo'lib, ko'plab arxeologik terminlar ikki yoki undan ortiq iyeroglifning kombinatsiyasidan tashkil topgan. Iyerogliflar birlashtirilganda, ularning kombinatsiyasi yangi ma'nolarni anglatadi. Bu arxeologik terminlar uchun ham xosdir. «遗址» (yízhǐ) — «arxeologik joy yoki yodgorlik». Bu so'z «遗» (yí) — «qoldirish», «址» (zhǐ) — «joy» ma'nolarini anglatadi. Bu kombinatsiya nafaqat fizik joyni, balki arxeologik qazishmalar olib borilgan joyni ham ifodalaydi

故宫 Gùgōng saroydagi eksponatlarni ham semantik tahlil qilinsa xuddi shu ma'noni beradi.

珍宝 zhēn bǎo- "Xazina";

珍zhēn sifat so'z turkumiga kirib qimmatbaho, qimmatli; yuksak degan ma'nolarni anglatadi

宝bǎo ot so'z turkumiga kirib

Xazina degan ma'noni anglatadi.

Bundan bilishimiz mumkinki, ikki bir birga ma'nosi yaqin so'zlardan yangi bir so'z yasalyapti.

铭刻 míng kè - "O'yib yozilgan"

铭 míng ot so'z turkumi bo'lib epigraf; yozuv degan ma'nolarni anglatadi [1,692].

刻 kè fel so'z turkumiga kirib O'yib yozmoq, O'yib chizmoq degan ma'nolarni anglatadi.

Zamonaviy Xitoy arxeologiyasi xalqaro kontseptsionalarni, masalan, arxeogenetika yoki arxeobotanika kabi ilmiy sohalarni faol ravishda o'zlashtirmoqda, bu esa yangi terminlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Masalan, «基因考古学» (jīyīn kāogǔxué) — «arxeogenetika» termini Xitoy ilmiy muhitida arxeologik tadqiqotlarda qo'llaniladigan yangi metodlarni ifodalash uchun moslashtirilgan. Lingvistlar, bu terminlarning qanday moslashtirilishini, qanday o'zlashtirish shakllari ishlatilishini va bu terminlarning Xitoy tili va ilmiy amaliyotiga qanday moslashishini tahlil qiladilar [2,7].

Xitoy tilidagi arxeologik terminologiyani lingvistik nuqtai nazardan o'rganish ko'p sohalarni o'z ichiga olgan interdisipliner vazifa bo'lib, u leksikografiya, semantika, sintaksis va madaniy jihatlarni o'z ichiga oladi. Arxeologik terminlarning xitoy tilida lingvistik tahlili tilning ilmiy bilimni qanday aks ettirishi va madaniy va tarixiy kontekstlarning terminlar shakllanishiga qanday ta'sir qilishini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

«文化» (wénhuà) termini "madaniyat" deb tarjima qilinadi, ammo arxeologik kontekstda u nafaqat «madaniy guruh», balki «tarixiy davrning madaniy xususiyatlari»ni anglatishi mumkin [3,268].

Xitoy tilidagi arxeologik leksikada boshqa tillarda ham mavjud bo'lmagan frazeologizmlar va konstruktsiyalar mavjud. Masalan, Xitoy arxeologlari ko'pincha «发掘遗址» (fājué yízhǐ) — "arxeologik yodgorlikni qazish" kabi ifodalardan foydalanadilar, bu yerda «发掘» "qazish", «遗址» esa "yodgorlik" degan ma'nolarni bildiradi. Lingvistlar, bunday frazalar qanday shakllanishini va ular qanday madaniy va ilmiy jihatlarni aks ettirishini o'rganishlari kerak.

Ba'zi arxeologik terminlar sinifdan o'tgan yangi tushunchalarni ifodalash uchun yangi morfologik birikmalar hosil qiladi. Masalan, «地层学» (dìcéngxué) — «stratigrafiya» so'zi «地层» (dìcéng) — «qatlam» va «学» (xué) — «fan» so'zlaridan tashkil topgan. Bu so'zning yangi ilmiy sohalarda qo'llanilishi yangi tushunchalar va tadqiqot uslublarini aks ettiradi.

Xitoy arxeologik terminologiyasida ko'p ma'nolilik ko'pincha ilmiy yondashuvlar va madaniyatning tarixi bilan bog'liq bo'ladi. «青铜器» (qīngtóngqì) — «misotop» yoki «bronza buyumlari» so'zi, Xitoyda qadimgi davrlarning metallurgiya madaniyatini anglatgan bo'lsa-da, ma'lum bir davrda yoki joyda o'zgacha ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Bu so'z faqat metallardan yasalgan buyumlarni emas, balki o'sha davrning jamiyatining madaniyati, san'ati va iqtisodiyotini ham ifodalash uchun ishlatilishi mumkin [4,160].

Xitoy tilidagi arxeologik terminologiyani lingvistik nuqtai nazardan o'rganish ko'p sohalarni o'z ichiga olgan interdisipliner vazifa bo'lib, u leksikografiya, semantika, sintaksis va madaniy jihatlarni o'z ichiga oladi. Arxeologik terminlarning xitoy tilida lingvistik tahlili tilning ilmiy bilimni qanday aks ettirishi va madaniy va tarixiy kontekstlarning terminlar shakllanishiga qanday ta'sir qilishini yaxshiroq tushunishga imkon beradi [5].

✓ Xitoy tilidagi arxeologik terminologiyani o'rganishda lingvistlar e'tibor berishi kerak bo'lgan asosiy jihatlar:

✓ Terminlarni yaratish va o'zgartirish jarayoni:

Xitoydagi arxeologik terminologiya asosan G'arb tillaridan, ayniqsa ingliz tilidan olingan, bu esa ko'plab kalka va moslashtirilgan terminlarning shakllanishiga olib kelgan.

Misol: Xitoy tilida "arxeologiya" termini («考古学», kǎogǔxué) kalka bo'lib, unda «考古» "davnilikni o'rganish", «学» esa "fan" degan ma'noni anglatadi. Bu, Xitoy tili xalqaro kontseptsialarni o'zining leksik tuzilishini saqlab qolgan holda qanday moslashtirishi misolidir.

Muhim jihat shundaki, xitoylik lingvistlar va arxeologlar o'ziga xos arxeologik tushunchalarni tasvirlash uchun yangi terminlarni qanday ishlab chiqishlari yoki mavjud terminlarni qanday moslashtirishlarini ko'rib chiqish lozim.

✓ Leksika va morfologiyaning xususiyatlari:

Xitoy tili boshqa hindyevropalik tillardan farqli o'laroq, analitik tildir va morfologik moslashuvchanlikka ega emas, bu rus yoki ingliz tillariga xos. Shu sababli, Xitoy terminlari ko'pincha har biri o'z ma'nosiga ega bo'lgan iyerogliflardan iborat bo'ladi.

Lingvistlar, bunday kombinatsiyalar qanday qilib noyob kontseptsialarni yaratishi va Xitoyning arxeologik fanini va madaniy an'alarini qanday aks ettirishi haqida o'ylashlari kerak.

Xitoy arxeologik terminologiyasining tarjimasi ko'pincha Xitoyning falsafiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq. Xitoyning daoist (daosizm), konfutsiylik va buddaviy falsafalari arxeologik yodgorliklarni va tarixiy ob'ektlarni talqin qilishda o'z aksini topadi. Bunday falsafiy qarashlar ba'zi arxeologik terminlarning noan'anaviy va boy ma'nolariga olib keladi, bu esa ularni boshqa tillarga tarjima qilishda murakkabliklar yaratadi.

Xitoy tilidagi ba'zi arxeologik terminlar o'zlarining ma'nolarini boshqa tillarga to'liq o'zgartirish yoki ko'chirish imkoniyatiga ega emas. Masalan, xitoy madaniyatiga xos bo'lgan ba'zi arxeologik ob'ektlar yoki tushunchalar boshqa madaniyatlarda mavjud emas. Xitoyning uzoq tarixiy davrlari va chuqur ildizlarga ega madaniyati ba'zi noyob tushunchalarni yaratgan. «三国遗址» (Sānguó yízhǐ) — "Uch Qirolliklar davri yodgorliklari" Xitoy tarixining o'ziga xos bir davri hisoblanadi, va bu davrning arxeologik yodgorliklari faqat Xitoyga xos. Tarjimada bu davrning ahamiyatini o'z ichiga olgan atama yaratish qiyin bo'lishi mumkin,

chunki boshqa tillarda yoki madaniyatlarda «Uch Qirolliklar» kabi aniq tarixiy davrni anglatadigan termin mavjud emas.

Tarjimada terminning Xitoy madaniyati va falsafasiga oid chuqur ma'nosi ko'pincha yo'qoladi, chunki boshqa madaniyatlarda bunday ruhiy ahamiyatga ega bo'lgan qabrlar ko'proq fizikal, texnologik nuqtai nazardan o'rganiladi.

Xitoy tilidagi arxeologik terminologiyaning lingvistik jihatlarini o'rganish xalqaro arxeologik tushunchalarning Xitoy kontekstida qanday o'zgarishi, moslashuvi va semantik transformatsiyalarga uchrashi haqida muhim jihatlarni ochib beradi. Bu xususiyatlar lingvistlardan interdisciplinar yondashuvni talab qiladi, bunda leksikografiya, semantika va Xitoy madaniyati va falsafasining o'ziga xos jihatlari inobatga olinadi. Arxeologik terminologiyani tahlil qilish Xitoy tilidagi ilmiy va madaniy an'analarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xitoy tilidagi arxeologik terminologiyada ko'p ma'nolilik semantik jihatdan juda katta rol o'ynaydi. Bu tilning iyeroglif tuzilishi, madaniy va falsafiy an'analari, shuningdek, tarixiy kontekstlar arxeologik atamalarining ma'nosini o'zgartirishi yoki kengaytirishi mumkin. Lingvistlar va tarjimonlar, Xitoy tilining bunday semantik boyligini to'g'ri talqin qilishda ehtiyotkorlikni va chuqur tahlilni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shao Q. Exhibiting the Modern. P. 692.
2. Chun-kei C. The Influence of Zhang Jian's 1903 Trip to Japan on the Nantong Museum // Sino- Japanese Studies. 2015. Vol. 22. Article 1. P. 7.
3. ИКОМ-2010: Китайский музей. Шанхай, 2010. С. 268.
4. Белозерова В.Г. История музеев и реставрационного дела в КНР (до «культурной революции») // Художественное наследие: хранение, исследование, реставрация. М., 1980. Т. 6 (36).С. 160.
5. <https://www.tg-m.ru/articles/3-2017-56/nesmetnye>